
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

JEGYZETEK NAGY LÁSZLÓ KÖLTÉSZETÉRŐL*

B O R I I M R E

1967 tavaszán, amikor Nagy Lászlóról szóló négy folytatásban megjelent *Nagy László – avagy egy költő drámája* című tanulmányomat lezártam (ez olvasható a *Két költő* című, még ugyanabban az évben megjelent könyvemben is), a költőt válságok közepette láttam, és aggódva is egyúttal érte, meg őszinte kíváncsisággal is, hogy merre viszi majd költői indulata, amelyet ellentmondások feszítenek és hevítene, milyen módon oldja meg nem is kevés konfliktusát önmagával és a világgal, azaz a maga „kis” – mondjuk így – „magyar világával”, de a verssel is, amelynek akkor már felkent mestere volt. Idéztem *József Attila!* című verséből a „Törd a törvényt, ne latold!” mondatot, hogy úgy lássam, a „feltörés” és a „latolás” kettős vonzása gyötrelmeinek az okozója. A „feltörés” gondolatának elfogadására – úgy láttam – költészetének természeté és a világ állapota ösztönözte, a „latolást” szíve és esze, determinált Énje kívántatta vele. Úgy tetszett, s a később bekövetkezők ismeretében jogosnak is látszik, hogy a *kimondás* fogalmában összegeződött Nagy László versvilága milyenségét és hogyságát meghatározó minden kérdése. Széles skálán mozoghatott itt az elképzelés s a realitás – a mágikus megidézéstől az 1960-as évek második felében az irodalompolitika támasztotta akadályokig, a cenzúra és a közlés viszonyának létezése tudomásulvételéig. Drámaként élte meg – jellemzően és a Kiss Ferenc költőről írott *A fekete költő* című verséből gondoltam kiolvasni és a sorokból reprodukálni immár nem Kiss Ferenc, hanem Nagy László költői drámáját:

*Jaj annak aki a szörnyűt nem bírja kimondani,
aki nem bír sikoltani: sikátoron át a szél!
Így jár, akü leinthe a megfontolás,*

*Elhangzott 1995 áprilisában Budapesten, a Petőfi Irodalmi Múzeumban *Inkarnáció* ezüstben címmel megrendezett Nagy László-émlékülésen

*fonák humanizmus: ne gyilkoljon a dal!
Jaj, mert nagyon szeretted, így lettél szájjárlatos
daltalan dalos, a csillagnak is fekete görcs.*

A levonható következtetések 1967 tavaszán sem voltak és nem lehettek egyértelműek, hiszen egy alkotói erejének teljében, a vers lovagi tornáiban viaskodó költőt láttuk először 1958-ban, majd tíz évvel később. Akkori tanulmányom záródarabjából próbálok most újra felidézni, hogy jellemezzem, nemcsak Nagy László vitázott és tusázott önmagával és a világgal, hanem vele is a befogadásra kész kritikusok és irodalomtörténészek is:

„Az indulások, a fellobbanások és nem a megérkezések és a kiteljesedések költészetét hozta és adta a magyar irodalomnak. S ahogy erejét az »el nem ért szerelemben« jelölte ki, úgy állíthatjuk róla, hogy ez az el nem értség, ki nem teljesedetség talán legkonstansabb jellemzője költészetének. Szabad vegyértékű, affinitásokkal teljes a költészete, de nem a beteljesülésé is. Permanens várakozást hirdet – ám kérdés: betölti-e majd költőileg ezt a várakozást: versei a félúton megállt költőt festik a szív és ész, a valóság és a hétköznapok, az álmok és a realitások, az illúziók és az elidegenültség keresztútjánál. Nagysága éppen ezért nem makulátlan, költészete pedig a félig kimondottság dilemmái között vergődő Én verseiből született meg. Többször fog újrakezdeni, mint egyszer is célhoz érni. A modern költészet pedig nem ismer kompromisszumokat, hiszen már József Attila idézte a régi pásztorláncot: »Aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni.« Nagy László verseiben ennek a »pokolnak« a sejtelme és az alászállás ígérete van meg . . .”

Ezek és az ilyen természetű dilemmák természetesen nem véletlenek, ám hadd jegyezzük nyomban meg, az ő költői agonja mindvégig rokonszenves, és ha emlegetjük, nem értékítéletet jelent, hanem ténymegállapítást.

Más:

Ami meglepő, hogy Nagy László korai verseinek a „felfedezése” indulatokat volt képes szítani, és fura szituációkba kergette és kergeti a Nagy Lászlóval foglalkozó lelkesedést. Ilyen például Kiss Ferencnek a Nagy László zsengeit bemutató tanulmánya alábbi kitétele is az átjavítások kapcsán: „Nagy Lászlót még fejlődéstörténeti megfontolások is vezethették: érett költészetének mitologikus jellegéhez megteremteni a hozzá illő zsengeket. Mint már említettem, egyfajta rekonstrukció ez: így írta volna meg azt az élményt, ha már akkor kész lett volna hozzá a nyelv és a módszer. Rekonstrukció, de nem iskolás, a laboratóriumból csak a szellem él benne: a maga ifjúságát újra átélő tehetség áthelyeződő érzékenysége. Spontánul a füzetekben velselt, ráhagyatkozva a konvencióra, az 1957-es átköltés poeta doctus-i munka . . .” Érthetetlen, hogy miért támaszt indulatokat a korai Nagy László költészetének jellemzésével kapcsolatos felfogások egyike-másika. Így például miért *vád* az, ha a kritikus ellentmondásokat lát „magatartások, elhatározások, döntések között”, s nem látja

a „művek belső logikájából következő megoldásokat”. Felerősítette az ilyen indulatokat Kiss Ferencnek a Nagy László zseniéről frott tanulmánya. Azt hirdette, hogy szép hiedelmeket akar eloszlatni, és Nagy László zsenialitásának „bizonyosabb tényeit” akarta tudatosítani. Kopját tör az 1944-es versek kapcsán, csak hát akkoriban rajta kívül tán nem ismerte senki ezeket, később pedig Görömbei András olvasta őket. Másnak nem nagyon volt módja betekinteni Nagy László legkorábbi verseinek kéziratába.

Ami e versek kapcsán a Nagy László-irodalomban történik, csodálkozásra készíthető. Kiss Ferenc álláspontját már ismerjük, de az igényesebb vizsgálódó ezzel nem elégedhet meg. Görömbei András is magáévá tette Kiss Ferenc nézetét e korai versekkel kapcsolatban, amikor ezt írta egyik jegyzetében: „A korai versek megjelenését a *Deres majális* kötet élén különféleképpen értékelte a kritika, magam a versek kettős keletkezéstörténetét tartom fontosnak, de Nagy László pályakezdését ennek tudatában is csak a *Deres majális* kötetben publikált versei alapján végzem” (404. old.). Legtovább talán Vasy Géza ment, aki Görömbei András Nagy László-könyve bírálataiban azt írja, nem tartja szükségesnek e versek megismerését. Idézem: „Másképp a korai versek eredeti szövegeinek csak elenyésző része jelent meg a negyvenes években. Azok a versfüzetek, amelyek részben megvannak, nem publikusak, s Kiss Ferenc részletesen elemző tanulmányának szövegközléseitől eltekintve talán soha nem is válnak azzá. S bár magam is filológusi izgalommal olvasnám e füzeteket is, meg a lappangókat is, én sem hiszem, hogy ezek nyomtatásban való közzététele szükséges. Talán még egy kritikai kiadás sem lenne igazán jogosult erre, legfeljebb a függelékben. Az ismert néhány szöveg alapján az a véleményem, hogy igazából csak az állapítható meg, hogy 1945 táján Nagy László elemien ösztönös, a mesterségről még keveset tudó költőjelölt volt . . .”

Milyenek hát azok a Nagy László-versek, amelyek „nem publikusak”? Milyen baráti összeesküvés igyekszik eltakarni a valóságot a mérlegelő, a fejlődésrajz iránt elkötelezett kritikusok szeme elől?

Más:

A zavar, amit szelíden jelezni volt szándékom, tovább kíséri a Nagy László költészetével foglalkozót. Töprengésre adnak okot „hosszú énekei” is. A datálásuk – s ebben is a költő sajátos cselét látom. Érett korszakának négy nagy verséről van szó, annál érthetlenebb a keltezéssel a játéka. Tudjuk, a *Búcsúzik a lovacska* 1963-ból való, *A forró szél imádata* ugyancsak abból az esztendőből, míg a következő 1964-es évből is kettő ered, nevezetesen *A Zöld Angyal* és a *Menyegző*. Görömbei András azonban arra emlékeztet e két utóbbival kapcsolatosan kritikust, olvasót egyaránt, hogy egyelőre meg nem magyarázott okok miatt Nagy László az 1964-ben megjelent *A Zöld Angyalt* következetesen 1965-ben készültnek jelezte, míg az 1964-ben megírt, de 1965-ben megjelent *Menyegzőt* pedig mindig 1964-es versének tudta, és így is datálta. Elképzelhető, hogy pusztán költői szeszélyről van szó, de az is feltételezhető,

hogy a költő valamilyen neki fontos, de előttünk rejtve maradt üzenetet akart közölni a dátumokkal.

Amit ki tudtunk olvasni ebből a négy versből, az elsősorban az, hogy a költői képzelet ezekben a versekben került leginkább abba a másik világba, túl a földi realitásokon, amelyet akár tiszta szürrealitásnak is nevezhetnénk, szinte függetlenül attól, hogy a vallomástevő monológverseiként is olvashatóak, miközben az Én a személyesség ellenében is szüntelenül földi jogait követeli. Jól látható, Nagy László mennyire fájdalmasan élte meg az 1956 utáni metamorfózisait, a két világ létére való ébredést és ismerést. A verseszmében ugyanis az elvesztettet siratta, s mint Jeszenyinnél, nála is a lovat legyózi a gép.

A dátumozástól függetlenül, türelmetlen elszántsággal, konokul keresi tehát költészetének a meghatározását, tisztázni akarja költészetéhez való viszonyulását az ember és költő sarkpontjai között állva. Mind a négy versben találunk önmeghatározásról valló részleteket, és ezek a részletek a költő imaginatív világának a jelzései is. Azt beszéli ki bennük, hogy milyennek látja (és látatja) magát, és hogyan viszonylik önnön költői kérdéseéhez. Ilyen sorsokat olvashatunk:

*Fölszántott égi parlagok sürgetik halálomat
égen és földön az ítélet betűit vetik elem
hideg a törvény ablaka, hiába leheli tudóm*

én, a kőnök királya kivigyorgom félelmetek

olyan esztelen vízió lettem, nem hittem volna soha

*siralomházi próféta vagyok ne féljeteK, rámköpnI szabad.
(Búcsúzik a lovacska)*

*Ha sírni tudnék, a rettenetes tengerhez mennék,
de könnyeim kora lejárt, vége a lírai fényűzésnek
(A Zöld Angyal)*

*szenvedni nagyon tudok – a sors az idillt megölte,
de az iszonyat vizein, s a borotvák élein is
átvisz a forró szél, mert magának rég kijelölt.
(A forró szél imádata)*

*békesség vagyunk, az újrateremtés indulata,
a képzelet kivirágzása kánoni kopárság ellen,
herétlenek ellen, mert ingereink hérosziak*

(Menyegző)

E négy, úgynevezett hosszú ének, íme, a maga téma- és indulatvilágán belül lényegében ugyanazt az egy kérdést veti fel: a „tündérkedés” ugyan lehetetlenné vált, ám az iránta érzett nosztalgia hatalmas erejű, versre ihlető, bátorító – valamiféle költői reményelvként, abban a hitben talán, hogy a tragikus jelen csak epizód. Epizód, amolyan érzelmi-költői Purgatórium, amelyből égbe és pokolba egyaránt kilátás nyílik. És Nagy László kész volt égbe és pokolba nézni. Ám ha e versek sok részletét allegorikus színezetűnek tartjuk, akkor arra is gondolnunk kell, hogy a költő mítoszteremtése még nem teljes értékű!

Más:

Van két olyan verse Nagy Lászlónak, amelyet idézni s emlegetni szoktak. Ilyen módon ezek a versek mintegy odaforrtak Nagy László költői mivoltához, s ma már talán a közhellyé válás határa felé vannak közeledőben. Az egyik a *Ki viszi át a Szerelmet*, a másik a *Versben bujdosó* című.

A Nagy Lászlóról írók idézni szokták az elsovel kapcsolatban a költő információját: „Ki viszi át a szerelmet című versemet először 1954-ben próbáltam megírni, nem sikerült. Csak később, talán három év múlva volt olyan, hogy versnek nevezhettem. De később ezen is javítottam.” Filológiai adat pedig az, hogy 1964-ben tette közzé végleges formájában, összegyűjtött verseinek 1975-ös kiadásában pedig az 1955–1965 között írt s *Vérugató tündér* cím alá sorolt versek élén áll, ilyen módon mintegy a megírás és a közreadás közötti idő feszítávolságát is érzékelteti. Joggal e költemény vezet be azokat a verseket, amelyekben már a remény elve mozdul, a visszaperlési szándék fogalmazódik meg. Nem állítások a versmondatok itt még, hanem kérdések vannak a versben – tizenégy sorban kilencszer hangzik fel a „ki” és a „kicsoda” –, mintegy nyomatékossítva a vállalt költői szerep nagyságát, fontosságát, szépségét és tragikumát egyszerre. Mi lesz a világgal, ha ő, a költő, elnémul? Pontosabban: ha elmerül a létezés vizében? Ez az őselemre játszó képzet vezet be és zárja le a verset. Az első sor puritánabb módon csak a lemerülés látványát erősíti meg, míg a záró két sor láttató erejével a hétköznapi élettapasztalatból, a veszélyeztetettség és menekülés fogalmköréből építi fel a költői képet:

*S ki viszi át fogában tartva
a Szerelmet a túlsó partra!*

A természet védekező, a gyermekét mentő állat heroizmusára apellál tehát, hiszen nyomósítja az első sorban leírtat az ismétléssel a tizenegyedik sorban. A képzetek pedig fokozatokat mutatnak: tücsök-hegedű; deres ég; szivárvány;

sziklacsípők, falba merevedett hajak; vérerek; katedrálisok. Mozdulatlanság-látványokat sorakoztat fel, hogy azután a két ellentétes irányú mozgásképzet következzen: a lecsapni akaró keselyűé és a folyót átúszó állaté. Itt van a sokat idézett két sor:

*S dúlt hiteknek kicsoda állít
káromkodásból katedrális?*

A *Versben bujdosó* pedig az 1967 és 1973 közötti időben keletkezett versek ciklusában található. Csak a kötet kompozíciója szerint záróvers, Görömbei András szerint „archaikus szerepvers” is. Most a kérdések helyett állítások sorakoznak a versben. Új változata ez a vers annak, amit Ady egykoron úgy mondott, hogy Párizs az ő Bakonya. Nagy László Bakonya a vers – menedéke és fedezéke, egyúttal egész világegyeteme is. Ahogyan a v-vel alliteráló s ilyen módon a vers v-jére asszociáló sorokban írta:

*belül véredtől, véred vasától
hártyáid azúr ablakai közt
káprázatos világ a vemhed
s vétked, mert ott ragyog igazi nap,
versben bujdosó haramia vagy*

Más:

A magyar költészet útjain járóknak előbb vagy utóbb találkozniuk kell a népköltéssel a XX. században is. Találkozott Nagy László is – előbb a műfordító, majd pályájának utolsó évtizedében a költő. Műfordításainak vaskos kötetét teszik ki a bolgár, a délszláv, az albán, a magyarországi cigány, valamint az udmurt, nyenyec, vogul és csuvas népköltészetből vett versek tolmácsolásai. A kezdő költő már próbálkozott ilyen típusú szövegek magyarra fordításával. „Még festőnő-vendék koromban, 1948-ban fordítottam néhány délszláv románcot . . .” – vallotta, amikor ezeket kötetben megjelentette. A bolgár népköltészetet, mint írta, „1951-ben fedezte fel magának, hosszabb szófiai tartózkodása idején”. A finnugor népek költésze felé pedig az 1975-ös budapesti finnugor világkongresszus fordította figyelmét. A népköltészet költői kérdései ellenben az 1960-as évek derekán foglalkoztatták intenzíven. Akkor nyilatkozta: „A folklórban az édes és könnyű sablon helyett kerestem az összetettebb, dinamikusabb szöveg-és dallamritmust, az abszurditásig teljes képet, a szentségtörést, a komor, de szabad lendületet. Nekem a népköltészet okulás és bátorítás, rokon azzal az ösztönzéssel, amit adhatnak a legerőteljesebb költőink.”

Ott volt tehát Nagy László ihletének előterében a népköltészet is, s ennek van néhány fényes versdokumentuma: a *Medvezsoltár*, a *Bagolyasszonyka*, s néhány ujjgyakorlat, mint amilyenek „táncbéli tánc-szói”!

A *Medvezsoltár* Görömbei András meghatározása szerint szerepvers, mint amilyen a *Versben bujdosó* című is. És valóban: a költő szinte szó szerint *bujdosik* ebben a vogul medveének mintájú költeményben. Ugyancsak Görömbei András emlegeti a nomád attitűdöt is, amely a „tisztább mértéket is jelenti”. A kritikus itt – úgy tetszik – csapdába esett, hiszen a képvilág egy finom rétege mutat az ősforrásokra, a képzelet játékának egy-egy fordulata kínálja jelzeteit, miközben a költőt látjuk egy ellenséges világban. Pontosabb lenne azt mondani, hogy a lefokozott lét felismerését fogalmazza meg a költő:

*... itt kuksolok éktelenül
teremtés gyalázataként, mert nem ilyen a lét,
lefokozott élet ez, kohol már olyan ideát,
hogy végképp lebonítsa magát*

A „mézre vadászó” pedig – a medveképzet természetes folyamányaként – „végül szakít epét”, hogy mint írja, „méreg legyen minden pillanata”.

Egészen különös, a magyar népballadára tekintő *Bagolyasszonyka* című költeménye az 1970-es évek első feléből. A legkülönösebb magyar népballada mellé szegődött Kallós Zoltán balladakönyve nyomán. Fialatok párnás játékanak szövege volt ez a ballada Vargyas Lajos véleménye szerint, ám az „elhagyott bölcső, a párta vagy a menyasszonyi koszorú emlegetése valami szerelmi-házasságtörési történetet sejtet”. Görömbei András nyomozása szerint a költőt a lélek itt üzenő titkai foglalkoztatták. 1976-ban kezdte írni, de még 1977 májusában sem tudta befejezni. Az életért könyörög a versben, hiszen a bagoly, a kuvik a halálmadár. Nagy László a versbe a madár latin nevét is beírja:

*Athene noctua, te,
amíg kuvikolsz, kuvikolgatsz,
költőt a tudatalatti
kérgekben úgy kubikoltatsz,
hogy ásója is fájva vásik*

A szerelem s abban a nemiség, a vér üzeneteit tolmácsolja balladás képes beszédében, emlegetve Kondor Bélát, a barátját, és Krúdy Gyulát, a szerelemben tanítómesterét. Velük ünnepli a vér nászát, a „szeretőzést”, a „májusi Mókus-közt”, „hol végre csak a csipke a torlasz”. 1994 novembere óta pedig irodalomtörténeti tény lett, hogy a *Bagolyasszonyka* balladás homályában Kiss Anna alakja dereng fel. Mondjuk, hogy a lét balladájának tudatalatti mélyrétegébe látjuk a költőt lemerülni e versben?

Más:

Prózaverseinek urbánus karakterét e kifejezésforma ősatya, Baudelaire nyomán és okán tarthatjuk a városi lélek prózaszerű lírai megnyilatkozásainak. „Kis költemények prózában” – adta a kifejezési lehetőség meghatározását a nagy francia költő, és írta fölénk *A fájó Párizs* címet. Igaz, Nagy László kis prózaversei fölé nem lehetne felírni *A fájó Budapest* címet, de a „fájó polgári lét” feliratot már eltűrnék ezek a szövegek, hiszen most már figyelhetünk képzeletének külön leírást igénylő járására is. Szinte bizonyos, hogy a költő túllícitálja ezekben a kisprózákban a verseit: a megnyílt képzelet mutatja, milyen meglátások és érzékelések csodájára képes.

És a Baudelaire-ihletéseken túl beszüremkedtek a Kassák-módú szófűzés példái is: „Áldott s megpofozott vagyok az időben a város kezei által. Örökös harangszavában újraszületve rengtem a nyitott könyvben, bölcsőjében a megváltónak. Főlemelve a fejem a Várost láttam, lánglisztben a molnárokat, gőzölögve a kékfestőket . . .” Szabályos szürrealista prózaverseket is írt, amelyek ennek a művészeti iránynak magyar példatárában helyet kaphatnak. A szabad képzettársítások örömet élte át ezeket írva, s a képzelet láthatárának a kiszélesedését: most már a messzebbre látás költőjeként is megmutatkozott.

Végezetül külön kell szólnom azokról az oldottabb, lágyabb hangszerelésű prózaversekről, amelyek mintha már utolsó versei lennének. A legnagyobb ezek között a *Jönnek a harangok értem*, amely az élettől búcsúzás nagy lírai monológja 1975. március havának elején. S bár nem tudja, hogy búcsúverset ír, titkos sugallatoknak engedelmeskedve összegez benne, s kedves motívumait fogta össze. „Elejtem a verset. Majd jöjjetek el értem, harangok.”

Megjegyzés: A *Búcsúzik a lovacska* című verset a költő *Arccal a tengernek* című kötetéből idéztük (Budapest, 1966). Itt a vers tördelése különbözik az 1975-ben megjelent *Versék és versfordítások* című gyűjtemény sortördelésétől.